

I

НАРАДЖЭНЬНЕ ТЭМЫ

- Вятрак памяці.
- Патрэба жыцьцёвага арыентыру.
- Генадзь Бураўкін: „Кідай, брат, іншыя заняткі ды пішы пра Дванаццатку!”
- Адукацыйны фон Дванаццаткі.
- Здымак Дванаццаткі як ілюстрацыя да артыкулу пра... КДБ (?!).

Вятрак памяці

Круціцца вятрак памяці... Мітусяцца адзін за адным вобразы: паваенная Нямецчына, старажытнае места Рэгенсбург, баварская вёсачка Міхэльсдорф, гімназія імя Янкі Купалы, пасяля – выезд у Вялікабрытанію, маляўнічая Шатляндыя, вугальныя шахты Англіі, выдаваньне часапісу „Наперад!”, а далей – студэнцкія гады ў Бэльгіі, гарачае лета ў Рыме, хор кампазытара Равенскага й гастрольныя падарожжы ў Брусэль, Льеж, Бон, Парыж, Лёндан, наведаньне Злучаных Штатаў і Канады. І нарэшце – дыплём Лювэнскага ўнівэрсытэту, як пуцёўка ў далейшае жыцьцё, г. зн. на працу ў Беларускай рэдакцыі радыёстанцыі „Вызваленьне” (пазьнейшая „Свабода”) – спачатку ў Мюнхэне, а пасяля ў Нью-Ёрку. Адным з эпізодаў у гэтым жыцьцёвым калейдаскопе была Дванаццатка.

Храналёгічна тэма Дванаццаткі ляжыць менш-больш у пэрыядзе, пра які гаворыцца ў манаграфіі Яна Максімяка „Беларуская гімназія імя Янкі Купалы ў Заходняй Нямецчыне. 1945–1950” (Нью-Ёрк – Беласток, 1994) і мэмуарах др. Барыса Рагулі „Беларускае студэнцтва на Чужыне” (Лёндан, Канада – Нью-Ёрк, 1996).

Гісторыя Дванаццаткі – гэта аповед пра нас, дванаццацёх беларускіх хлапцоў, якія апынуліся без бацькоў у паваеннай Заходняй Нямецчыне.

Маючы сярэдняю або няпоўную сярэдняю асьвету, мы пад канец 1947 г. надумаліся ехаць на працу ў Вялікабрытанію – падобна як цяпер маладыя людзі зь Беларусі імкнуцца выехаць куды-небудзь на Захад, адны ўцякаючы ад рэпрэсійнага рэжыму, другія – у пошуках заробтку. Толькі розьніца паміж намі й нашымі сёньняшнімі аднагодкамі ў тым, што ў нас ня было выбару паміж Бацькаўшчынай і Захадам. У падсавецкую сталінскую Беларусь дарога была зачынена кожнаму з нас, хто не хацеў рызыкаваць сваёй свабодай або й жыцьцём. А ў выездзе на працу ў Вялікабрытанію, у нашым рамантычным узросьце, мы бачылі магчымасьць ня толькі зарабіць на хлеб, але й на далейшую навуку. Падарожжа за Ля-Манш сталася таксама прычынай выдаваньня намі часопісу „Наперад!” (вышла 26 нумароў), дзякуючы якому ў вялікай меры нам пашчасьціла трапіць у бэльгійскі ўнівэрсытэт у Лювэне.

На Беларусі сёньня таксама ёсьць свае дванаццаткі, дзiesiąткі, сямёркі, большыя або меншыя групы сяброў і сябровак, якім, можа, будзе цікава й карысна даведацца, як іхныя аднагодкі ў канцы 1940-х – пачатку 1950-х гадоў, у ростані з бацькамі й роднай зямлёй, прабіваліся праз гушчу цяжкасьцяў у новых абставінах, у чужым незнаёмым асяродзьдзі. Гісторыя Дванаццаткі, думаецца, можа быць прыкладам таго, як можна дамагчыся ў жыцьці асабістай удачы праз адданасьць нацыянальнай ідэі, гэтак выконваючы хрысьціянскі завет любіць свайго бліжняга, як самога сябе. Прыклад гэты, як ніколі раней, патрэбен сёньня беларускай моладзі і на чужыне, і на Бацькаўшчыне, дзе беларушчына змагаецца за сваё выжываньне. На Беларусі сёньня нязьлічоныя групы моладзі шукаюць сябе самых, шукаюць большага сэнсу ў жыцьці, чымся толькі звычайны абыватальскі быт. Так што гісторыя Дванаццаткі – гэта аповед пра жыцьцёвы шлях маладых беларусаў у далёкім замежжы ў сярэдзіне мінулага веку для маладых беларусаў 21-га стагодзьдзя.

Патрэба жыцьцёвага арыентыру

Тэма гэтай кнігі звязаная таксама з агульным пытаньнем арыентыраў у жыцьці, пытаньнем нацыянальнай ідэі як мабілізацыйнага фактару ў асабістым і грамадзкім быце, пытаньнем творчай энэргіі. У адным зь вершаў беларускага эміграцыйнага пэта Янкі Юхнаўца ёсьць глыбокі сваім сэнсам вобраз: „Глядзі: амэба раджае новую зямлю і неба”. Так, апынуўшыся на эміграцыі ў зруйнаванай вайной Нямеччыне, а пасья – у іншых далёкіх краёх, даводзілася тварыць беларускую „зямлю і неба”, пачынаючы з самога сябе й напаўняючы яе зьместам „паводля вобразу й падабенства” Радзімы. Радзіма была для тварцоў „зямлі і неба” ня толькі прататыпам, але й імпульсам, натхняльніцай і духовым стабілізатарам. У сувязі з гэтым прыгадваюцца гутаркі з Бронем Міркоўскім, маім малодшым калегам па

працы ў Беларускай рэдакцыі радыё „Свабода” ў Нью-Ёрку. Броня нарадзіўся ў Лідзе, але ў часе паваеннага перасяленьня зь Беларусі ў Польшчу маці зь ім перабралася ў Варшаву. Пасьля ён жыў у Парыжы, Мюнхэне; добра валодаў некалькімі мовамі, быў прыемным суразмоўцам. У Броні заўсёды былі нейкія праекты. Адноўчы, недзе ў канцы 70-х гадоў, ён узяўся ўгаворваць мяне падацца разам у масоны. Заснуем, казаў, беларускую лёжу й зробім нешта карыснае для беларускае справы. Броня беларускай справай лішне не праймаўся. З касмапалітычным сьветаглядам, ён больш цікавіўся падзеямі ў Лацінскай Амэрыцы, чымся ў Беларусі, плянаваў канчальна пасяліцца ў Пэру, але ведаў, што для мяне карысьць беларускай справы — гэта важкі аргумэнт. Не выпадала высьмейваць ягоны масонскі пражэкт, і я, аднекваючыся, спасылаўся на занятасьць. А сам сабе думаў: як добра адчуваць пад сабой цьвёрды духовы грунт – мець мэту ў жыцьці й ня кідацца ў розныя бакі ў пошуку новых імпульсаў.

Тэма Дванаццаткі для мяне натуральная яшчэ й таму, што яна йдзе ад пачуцьця салідарнасьці зь сябрамі, зь якімі прайшлі цікавыя маладыя гады. У дачыненьні да памёрлых пачуцьцё салідарнасьці перарасло ў маральны абавязак зьберагчы памяць пра іх, расказаць пра іхны ўдзел у нашай калектыўнай адысіі.

Ад часоў Дванаццаткі мінула больш за поўстагодзьдзя. Пэрыяд гэты ў маім жыцьці быў напоўнены падарожжамі й пераездамі, рэалізацыяй асабістых задумак, грамадзкай працай ды рознымі бытавымі клопатамі. Пра Дванаццатку думалася проста як пра адзін са шматлікіх калярытных эпізодаў недалёкай мінуўшчыны. Дый хуткі тэмп жыцьця не пакідаў часу займацца тым, што *было*, калі чалавек увесь праняты тым, што *ёсьць* ды што будзе. Зразумела, раней ці пазьней тэма гэтая нарадзілася б сама сабой, знутра, дзе яна была глыбока залёгшы. Прысьпешылі ейнае нараджэньне штуршкі звонку.

Яшчэ ўлетку 1990 г., вяртаючыся з 3-га сусьветнага кангрэсу славістаў у ангельскім горадзе Гароўгейт, я завітаў у Лёндан пабачыцца са старымі сябрамі ды пагасьціць і папрацаваць у Скарынінцы, Беларускай бібліятэцы імя Францішка Скарыны. Сустрэўся там са знаёмым мне ўжо Аляксандрам Баршчэўскім (паэт Алесь Барскі), загадчыкам катэдры беларускай філялёгіі Варшаўскага ўнівэрсытэту. Баршчэўскі папрасіў мяне расказаць яму пра Дванаццатку. Тэма гэтая зацікавіла яго ў выніку ягонага азнаямленьня ў Скарынінцы з часопісам „Наперад!”. У інтэрв’ю са мной (апублікаванае ў беластоцкім „Беларускім календары” за 1992 г.) ён даў гэткую ацэнку нашаму мясячніку:

Часопіс „Наперад!” цікавы і ў сэнсе літаратурным, і ў сэнсе публіцыстычным, і ў сэнсе самастойнасьці думкі, яе сьпеласьці. Надзвычайнае для мяне і ўнікальнае тое, што гэты часопіс выдавалі людзі, якія мелі па 22-23 гады. Найчасьцей, маючы столькі гадоў, ня маем

здольнасьці фармаваньня літаратуразнаўчых ці публіцыстычных думак, а тут аказалася нешта такое адваротнае, тым больш, што, скажам, Вы, напрыклад, не былі прафэсійным літаратуразнаўцам, не заканчвалі нейкага філалагічнага факультэту. Гэта для мяне справа крышку нават і незразумелая, што разьбіткі, адчувалі сябе як творчая група і, баронячы свайго элемэтарнага быту, працуючы вельмі цяжка, знаходзілі час і волю на тое, каб займацца такой творчай працай, як рэдагаваньне часопіса.

Праф. Баршчэўскі быў пад моцным уражаньнем ад часопісу „Наперад!” і выказаў гатовасьць даць гэтае выданьне аднаму са сваіх студэнтаў як тэму для напісаньня кандыдацкае дысэртацыі. Ня ведаю, ці вы-канаў ён гэты свой намер, але ацэнка ягоная засталася ў памяці.

Генадзь Бураўкін: „Кідай, брат, іншыя заняткі ды пішы пра Дванаццатку!”

Неўзабаве тэма Дванаццаткі йзноў усплыла на паверхню ўвагі. Насталі перабудовачныя 1990-я гады, часы свабаднейшых кантактаў і гутарак паміж беларусамі Амэрыкі й прадстаўнікамі Бацькаўшчыны. Беларускаю місію пры ААН у Нью-Ёрку ўзначальваў тады Генадзь Бураўкін. Мне давлялося быць некалькі разоў гасьцём у спадарства Бураўкіных. Жылі тады беларускія дыпляматы (як жывуць і дасюль) у доме колішняе савецкае місіі на 67-й вуліцы ў Мангатэне. Будынак пад нумарам 136, што ранейшымі гадамі быў аб’ектам нашых антысавецкіх дэманстрацыяў, стаўся месцам прыязных спатканьняў зь беларускімі прадстаўнікамі. Канфрантацыйная палеміка перарасла ў нармальны дыялёг, распыты, аповеды. У будынак місіі стала магчымым заходзіць безь вялікіх перашкодаў, а таксама не праймаючыся лішне, што з вакна па другім баку вуліцы амэрыканская служба бясьпекі будзе браць цябе на сваю плёнку.

У памешканьні Бураўкіных на чацьвертым паверсе, за кубкам кавы, я расказаў аднойчы Генадзю й ягонай прыгожай жонцы Юлі кароткую гісторыю нашага падарожжа на заробаткі ў Вялікабрытанію, а адтуль – на ўнівэрсытэцкую навуку ў Бэльгію. „Янка, – усклікнуў Генадзь, выслухайшы маё апавяданьне, — кідай, брат, іншыя заняткі ды пішы пра Дванаццатку!”

Генадзеў заклік, як і ацэнка Баршчэўскага, застаўся ў памяці. Але дзе ты будзеш сядзець і пісаць пра старое, калі тут пакутліва родзіцца новае: даступнай нарэшце сталася Беларусь, якую, пакінуўшы ў 17-гадовым веку, прагна хацелася пазнаць шырэй і глыбей. Штагоднія, пачынаючы ад 1991 г., вандроўкі па любых сэрцу старых і новых мясьцінах роднага краю, удзел у розных міжнародных канфэрэнцыях, праца над конча патрэбнымі трыма

кніжнымі праектамі ды ўсё іншае адцягнулі яшчэ на колькі год занятак Дванаццаткай. Але паступова да рэха пачутых ацэнак даходзілі новыя стымулы, што прымусілі ўрэшце ўзяцца за гэтую тэму.

Адным з такіх стымуляў сталася выказваньне, пачутае ў 1997 г. на міжнароднай канфэрэнцыі ў Менску ў пэдагагічным унівэрсытэце імя Максіма Танка. Там разглядалася праблема беларускага асьветніцтва ў мінуўшчыне й сучаснасьці. Адкрываючы дыскусію, рэктар унівэрсытэту Леанід Ціханаў выказаў глыбокую думку пра ролю пачуцьцяў у адукацыйным працэсе.

Новая мадэль рэгіянальнай пэдагагічнай адукацыі, пра якую ідзе сёньня размова, — сказаў ён, — павінна быць ня толькі школай прадуктыўнага мысьленьня, але і школай разьвіцьця пачуцьцяў. Без разьвітой культурнай і навукова пабудаванай сфэры пачуцьцяў будзе рэзка абмежавана прадуктыўнасьць творчага, эўрыстычнага мысьленьня, ня кажучы ўжо пра заганнасьць і адмоўныя сацыяльныя вынікі аднабаковага разьвіцьця асобы ўвогуле.

І тут жа пра паўсюдна разбураную духовасьць, спрычынёную савецкай адукацыяй у выніку таго, што пачуцьці як фактар фармаваньня асобы былі занядбаныя:

Вынікі працэсу разбурэньня асобы, якія мы часткова назіраем у наш час, у многім абумоўлены і тым, што наша сыстэма адукацыі адарвалася ад гістарычных каранёў, а дакладней, ня ўлічвала асаблівасьці тыпаў культур, якія зьяўляюцца асновай фарміраваньня духоўнасьці. („Беларускі гістарычны часопіс”. 1998, нр. 4, с. 66)

Слухаючы даклад, падумалася: нельга ня прызнаць рацыі сп. Ціханаву ў тым, што сфэра пачуцьцяў павінна складаць абсалютна патрэбную частку адукацыйнага працэсу, прычым пачуцьцяў арганічна ўзрошчаных на глебе нацыянальнага этасу (этасу, а ня этнасу).

Адукацыйны фон Дванаццаткі

Адукацыя, якую мы атрымалі пад нямецкай акупацыяй на Бацькаўшчыне й якая была працягнутая ў Беларускай гімназіі ймя Янкі Купалы ў Нямецчыне, падмацаваная беларускім духам лягеру ДыПі ды працай у беларускім скаўтынгу, якраз і адзначалася тым, што глыбака ўзьдзейвала на пачуцьці, замацоўваючы гэтым адданасьць справе нацыянальнага адраджэньня, служэньня свайму народу. Беларуска нацыянальная школа закладала якасьці, якія былі „крышку нават незразумелыя” прафэсару Барш-

чэўскаму, пасля таго як ён у Лёндане азнаёміўся з часапісам „Наперад!”. Зьдзівілі яны й Зянона Пазьняка, які пасля майго аповеду пра Дванаццатку ў Нью-Ёрку ў Фундацыі Крэчэўскага ў 1998 г. дапытваўся: „Адкуль у вас браліся такія якасьці, як дух, адданасьць, вера й энтузіязм?” А браліся яны ад нашых самаахвярных настаўнікаў. Гэта яны, у цяжкіх акупацыйных умовах на Бацькаўшчыне ды ў ня менш складаных абставінах паваеннага часу ў Нямеччыне, далі нам ня толькі веду, але й патрыятычныя пачуцьці, завастрылі бачаньне вялікае мэты ў жыцьці – служыць Бацькаўшчыне – паглыбілі адчуваньне сэнсу свайго йснаваньня.

Важную ролю ў выхаваўчым працэсе, празь які прайшла бальшыня хлапоў з Дванаццаткі (як і сотні іншых юнакоў ды юначак нашага пакаленьня на эміграцыі), выконваў удзел у рознага роду міжнацыянальных сустрэчах: скаўцкіх зьлётах, зьездах, мастацкіх імпрэзах ды спаборніцтвах. На гэтых міжнародных форумах – падобна, як на спартовых алімпіядах — маладым удзельнікам-беларусам даводзілася быць прадстаўнікамі свайго народу – трэба было абараняць ня гэтулькі свой асабісты гонар, колькі ймя й годнасьць свае краіны, свае нацыі. Адчуваньне Бацькаўшчыны на чужыне заўсёды вострае, і сталая патрэба быць ейным „амбасадарам” (калі такое адчуваньне закладзенае ў сьведамасьці адкуцыйным працэсам) вырабляе пачуцьцё адказнасьці за сваю краіну, мацуе салідарнасьць, грамадзянскую дысцыпліну й асабістую самаахвярнасьць. З гэтага гледзішча гісторыя Дванаццаткі можа служыць ілюстрацыяй да тэзы, што паўнаважарна адукацыя абсалютна павінна спалучаць у адно цэлае веду й пачуцьці.

Вярнуўшыся зь менскае канфэрэнцыі пра беларускае асьветніцтва ў мінуўшчыне й сучаснасьці, я пачаў часьцей перабіраць у думках тэму Дванаццаткі з гледзішча на патрэбы адукацыйнага працэсу ў будучыні, аж пакуль не дасьпела наважанасьць пакінуць шмат чаго зь бягучых справаў ды заняцца пісаньнем гэтай кнігі.

Здымак Дванаццаткі як ілюстрацыя да артыкулу пра... КДБ (!?)

У міжчасе атрымаў я ад Алеся Лукашука з Прагі (дзякуй яму за гэта) артыкул з газэты „Советская Белоруссия” (з датаю 18.12.1997) пад заг. «Комитет 12-ти». Артыкул быў апублікаваны з нагоды 80-годзьдзя савецкага КДБ. У ім — адзіная ілюстрацыя... — авохці мне! — здымак Дванаццаткі?! Аўтар Міхаіл Токараў расказвае, як амэрыканцы у жніўні 1952 г. закінулі з самалёту на Беларусь чатырох сваіх агентаў ды як іх высочвала й арыштоўвала савецкая разьведка. Згадваецца прозьвішча Барыса Рагулі як супрацоўніка амэрыканцаў. Пра аднаго з арыштаваных агентаў, «Міхаіла Мяшчэрскага», сказана, што ён – «один из членов «Комитета 12-ти»». І там

жа пра гэты «комитет»: «Поначалу их было двенадцать, примерно одного возраста и положения. Образовали свою группу, назвали её «Комитет 12-ти». Сфотографировались на память. Были среди этих двенадцати и бывшие полицаи, были и вербовщики американской разведки, помощники Рогули...». Во куды мы трапілі! Як той казаў, «без драки в забіякі». Зразумела, ніякага Мяшчэрскага сярод нас ня было, але адзін з нашых сяброў, Міхась (Цімох) Вострыкаў, вярнуўся на Бацькаўшчыну ў 1952 г. на парашуце з амэрыканскага самалёта (больш пра яго — у VI-м і XI-м разьдзелах). Што да „Комитета 12-ти“, дык можна сказаць, што Токараў чуў звон, ды ня ведае, дзе ён.

Вось жа настала пара, як у таго магілёўскага хранікёра з Багдановічавага вершу „Летапісец“, расказаць —

Што тут чынілася у даўныя гады,
Што думалі, чаго жадалі мы тады,
За што змагаліся, як баранілі веру, —
Хай зьведаюць усё патомкі праз паперу.

Гісторыя, кажуць, паўтараецца. У пэўным сэнсе яно так: у калясе часу кожная сьпіца вяртаецца ў сваю ранейшую пазыцыю. Некалі, поўстагодзьдзя таму, нашы старэйшыя суродзічы, зь якімі мы, юнакі, апынуліся на чужыне — настаўнікі гімназіі ймя Янкі Купалы, кіраўнікі беларускага скаўтынгу ды грамадзкіх арганізацыяў, больш дасьведчаныя калегі — далі нам веды, перадалі свой беларускі сьветагляд і патрыятычныя пачуцьці. Працэс пераемнасьці пакаленьняў ніколі ня спыняецца. Сёньня настаў час нам, старэйшым, паўтарыць акт перадачы маладым нашага жыцьцёвага дазнаньня. Пвязь нацыі ў часавай прасторы павінна замацоўвацца ўсімі магчымымі ніцямі. Усьведамленьне адзінства зь мінулымі пакаленьнямі мацуе ў чалавеку адчуваньне гістарычнай глыбіні й духовай глебы, спалучае ў адно цэлае маральныя й культурныя набыткі народу, родзіць пачуцьцё адказнасьці за захаваньне спадчыны, дадае індывідуальнай і групавай устойлівасьці, адпорнасьці й вытрываласьці, вельмі патрэбных у часы крытычных выпрабаваньняў.